

Епістолярний діалог Г. Кочура та І. Воронович: сімейний портрет в інтер'єрі «червоної доби»

Раритетна книжечка віршів Григорія Кочура «Інтинський зошит» у супроводі «родинних листів» [8] є помітним вкладом в оприлюднення тих «зафіксованих і нетлінних» (за М. Коцюбинською) скарбів нашої літератури, які збагатили її в минулому столітті, однак довго залишалися поза увагою широкого читача, бо творилися десь осторонь видимого культурного життя, та власне, й не були широкому читачеві адресовані. До того ж, в Україні маємо небагато зразків публікації листовних діалогів. Традиційно наші видання епістолярної спадщини показують відомих людей минулого лише з одного боку – адресанта – і стають додатком до їхніх біографій чи коментарем до творчості. Діалогічні зібрання епістолярію з'явилися віднедавна й зацікавили молодих літературознавців як самостійний жанр – «епістолярний діалог» (нім. Briefwechsel) [див.: 10]. Мова йде про один із рідкісних доступних нам епістолярних діалогів середини минулого століття, виданий до 110-літнього ювілею Г. П. Кочура.

На видання одразу відгукнувся рецензією Максим Стріха, який, зокрема, пише про публікацію епістолярної спадщини видатного майстра українського перекладу: «Отже, дещо до ювілею Григорія Кочура таки зроблено. <...> Але й лишається ще зробити дуже багато. Адже досі переважно не впорядковане й не прокоментоване унікальне листування Григорія Порфировича. А його адресатами були десятки цікавих постатей – від приятелів-“неокласиків” та інших діячів “розстріляного Відродження” і до майбутньої нобелівської лауреатки Віслави Шимборської. На жаль, із кожним роком меншає людей, здатних пролити світло на обставини, що стояли за цими листами. Пишу це і як докір самому собі: я встиг був кілька років тому прокоментувати листування Григорія Кочура з Максимом Рильським і його сином Богданом, але затягнув із

листами до і від подружжя Дейчів до того часу, коли не стало Євгенії Кузьмівни, і вже ніхто й ніколи не з'ясує того, що з неминучістю прикривалося в посланнях того нелюдського часу натяками чи фігурами замовчування» [11].

Загалом з усього розмаїття нефікційної літератури епістолярна спадщина вивчена в нас найкраще – маємо дослідження Лесі Вашків, Тетяни Заболотної, Наталії Загоруйко, Михайлини Коцюбинської, Світлани Кочерги, Володимира Кузьменка, Людмили Курило, Жанни Ляхової, Галини Мазохи, Надії Миронець, Людмили Морозової, Михайла Назарука, Валерії Пустовіт, Петра Ротача, Валентини Савчук-Прокіп, Юрія Шереха-Шевельова та ін. дослідників. Однак серед недосліджених і невпорядкованих скарбів досі листи Г. Кочура, який написав їх тисячі (за деякими підрахунками – більше двох тисяч [див.: 2]), а опубліковано лише незначну частину. Над публікаціями невеликих епістолярних добірок працювали Андрій і Марія Кочури, Микола Василенко, Лев Дроб'язко, Мирон Петровський, Максим Стріха, але незмірно більша частина ще чекає опрацювання.

Дещо уточнимо про авторів книги родинних листів та умови її творення. По-перше, текст відчутно неповний: збереглося далеко не все, що писали відомий перекладач-поліглот Григорій Кочур (1908-1994) та його дружина Ірина Воронович (1907-1985) один одному та рідним у Київ упродовж «інтинського» періоду¹. У книзі подано 64 листи: 48 листів Г. Кочура і 16 – І. Воронович, датовані 1948-1959 роками із тривалими перервами; за роки 1950-1951 та 1954-1956 роки листи зовсім відсутні. Лише поодинокі послання дійшли з таборів, починаючи від лютого 1948 року (листи 1-6), коли обоє Кочурів відбували кару поблизу Інти (Ірина Михайлівна була в таборі Абезь).

Табірний друг Г. Кочура, херсонський письменник і перекладач Микола Василенко свідчив, що ув'язненим інтинського «Мінлагу» (об'єднання багатьох табірних пунктів довкола Інти) дозволялося написати листи двічі на рік [див.: 3]. Завдяки йому розуміємо натяк у першому (і єдиному за 1948 рік) посланні,

---

¹ Після арешту 8 жовтня 1943 року в Полтаві Г. Кочур та його дружина були засуджені на 10 років концтабору і 5 років заслання, звільнені в 1953 році; ще понад п'ять років до дозволу переїхати на Україну жили в селищі Інта тодішньої Комі АРСР Російської Федерації. Від літа 1956 р. приїздили до Києва в сімейних справах.

де Григорій Порфирівич пише: «Дорогий друже! <...> Вибач, що в одному конверті лист до тебе і до інших. Це – економія на відсутні конверти» [8, с. 45-46]². Очевидно, проблема була не з конвертами (хоч і з ними могла бути), а з лімітом на листи, якого адресант не міг перевищити та навіть пояснити це людині поза табором, бо писати щось конкретне про табірні умови не дозволялося – лише загальники на кшталт: «Особливих змін у моєму становищі не відбулося – все по старому» [с. 46]. Адресатом звернення був однокурсник Кочура Федот Трохимович Жилко [див. «Примітки», с. 151].

Як бачимо з листа № 1, звернутися до друга (не називаючи імені, щоб не наражати адресата на небезпеку) Кочурові було конче потрібно, бо йшлося про питання життя або смерті: відбувши лише половину строку ув'язнення, Г. П. «став відчувати велику душевну втому» [с. 46]. Тяжкий стан ліричного героя виявляють і табірні вірші з єдиної власної збірки Кочура «Інтинський зошит» (їх видано 1989 р.; написано значно раніше в тюрмі й таборі) – «Розмова (Кошмар)», «Спостерігаю об'єктивно», «Отак і судилось: тинятися в тому померклому світі...», «Інколи», «Каприз трагічний», – перебування на дні безсилового відчаю, на грані самогубства чи божевілля:

*Отямся! Це ж безумство. Поки
Тебе кружитиме цей смерч?
Тобі один рятунок – спокій,
Бо інше все – безодня й смерть!
І ось він – спокій: погасило
Весь біль, всі скарги, всі жалі
Глухе, безжалісне, безсиле
Кипіння стримуваних сліз.*

(«Каприз трагічний», не датований) [с. 33]

Звичайно, ліричний герой вірша й автор листа – Г. Кочур – не тотожні суб'єкти. До того ж, враження від окремого вірша не тотожне образіві

---

² Надалі при посиланні на тексти родинних листів та віршів Г. Кочура у квадратних дужках вказуємо лише сторінку цього видання.

ліричного суб'єкта цілої поетичної книги. У листі ж ідеться про пригнічену психіку людини вкрай виснаженої, про втрату в'язнем Кочуром ілюзій стосовно справедливості та навіть здорового глузду властей, до яких він звертався, не відчуваючи за собою вини. Точніше зрозуміти обставини й причини його стану дає змогу табірний лист Ірини Михайлівни від 18.04.1948 р.³ у Київ сестрі Тамарі: *«Грайчик [ласкаве ім'я Г. Кочура – прим. А. Кочура] пише дуже сумні листи. На жаль, він все-таки мав дитячі ілюзії щодо перегляду справи, і крах цих ілюзій сильно позначився на його психіці»* [1, с. 51]. Сам Г. Кочур у кількох наступних листах дружині порівнює себе із жабою в стані анабіозу і знаходить у собі сили невесело жартувати: *«...обіцяю віджити у відповідних умовах»* (лист 10.12.1949 р.) [с. 49]. І таки виконає свою обіцянку, щойно *«Повіє часом в зимньому повітрі / Гнилизною інтинської весни...»* («Сонет інтинської весни», не датований) [с. 21]. Скільки за тим пережитого, можемо лише здогадуватися.

У листі від 20.02.1953 року Г. П. пише дружині: *«Зовні – все те саме. Що інше – то не на краще. А внутрішній стан – було майже непорушне отупіння, а це ніби є зародки якогось відмерзання»* [с. 54]. Причина внутрішньої зміни розкривається у тому ж листі: ідеться про його творчу роботу – переклади, і Г. П. навіть хвалиться деякими здобутками: *«Певне пожвавлення настало тому, що потрапили мені до рук два грузинських поети»* [с. 54]. Знайшовши смисл для повернення з анабіозу, обіцяє дружині пережити *«теперішнє самообмеження і тепличне існування»*, про яке писав раніше (лист від 10.12.1949) [с. 49] – яскравий приклад евфемістичного кочурівського стилю.

Хранителька Дому-музею Г. Кочура в Ірпені, його невістка Марія Леонідівна Кочур стверджує, що інших сімейних листів за табірні роки у музейному архіві немає: зберігання таких документів у сталінський період було крамолою, та й у пізніші часи Г. Кочур, його дім і родина перебували під наглядом до кінця 1980-х. Через те кількісно переважна частина збірки – листи короткого часового проміжку (1957-1959) після чергової тривалої перерви, коли

---

³ На жаль, у перед'ювілейну книгу «Простягни через простір свою знеможену руку...» лист не увійшов через недогляд упорядників. Його опублікував Андрій Кочур у часописі «Зона» 2005 р. [1] разом із ще трьома родинними листами (див. у книзі листи 1-3 [8]) та вибраними віршами батька, але упорядники книги не встигли звірити тексти з цією публікацією, бо згадали про неї запізно.

Кочури після звільнення із «зони» кілька років мешкали «на спецпоселенні» в умовах житлової й побутової невизначеності. Листи мандрували між Інтою та Києвом, бо в Києві проживали найближчі люди – мама й сестра Ірини Михайлівни та син Андрій, котрий виростав під їхньою опікою (його голос двічі вплітається у діалог батьків коротенькими дописками російською мовою; батьки ж про нього пишуть один одному чи не в кожному листі).

Уперше після табору Кочури відвідали Україну в 1956 році, – повідомляє М. Василенко, вибірково публікуючи пов'язані з цією подією листи старшого товариша [див.: 3]. Напевно, це були два місяці літньої відпустки – Г. П. продовжував працювати на шахті, І. М. деякий час викладала у школі. Спецпоселенці не мали можливості кудись поїхати з місця заслання аж до XX з'їзду КПРС (14-25 лютого 1956 року), хоча формально вже були вільними громадянами. *«Відносно паспорта – даремно питаєте. 11 пункт. <...> У мене нового нічого: працюю там само, втомлений дуже, часу для себе лишається мало»*, – писав Г. Кочур 27.12.1955 р. до херсонського друга, який звільнився в 1955-му та виїхав з Інти одразу, одержавши належну довідку про «зняття судимості» [3]. Кочурам пощастило менше: фраза Григорія Порфировича про паспорт означала, що кримінальна стаття 54-11, за якою його було засуджено (за «український буржуазний націоналізм»), не давала надії на дійсне звільнення навіть після відбуття кари за вироком.

Однак після смерті Сталіна обставини помалу змінювалися. Навідування Кочурів на Україну стали частішими, але, як правило, їздили поодинці, тому й обсяг листування за 1957-1959 роки (листи 7-64 [8]) значно переважає всі інші часові проміжки тексту. Здебільшого в ньому йдеться про те, як Г. П. та І. М. намагалися знайти можливості повернення на батьківщину й добивалися реабілітації, яку офіційно одержали лише в 1962 р. Для переїзду найперше потрібні були житло й так звана «прописка», та ще робота: хоч обоє вже мали право на пенсію після каторжної праці на Крайній Півночі, без офіційного місця роботи радянським громадянам не давали прописки на новому місці [див. «Примітки», с. 196, 204]. «Пенсійна» та загалом матеріальна сторона

облаштування на новому місці – то взагалі предмет для окремої розмови, приводом для якої можуть бути листи в цій книзі.

Передусім епістолярна історія кочурівської родини промовиста тим, що показує стосунки найближчих людей в обставинах тоталітарної доби, котрі пишуть і читають «між рядками», пам'ятаючи про «всевидящее око» та розуміючи один одного з півслова. Є небезпідставні натяки на перлюстрацію (у листах №№ 13, 15, 18, 32, 33 [8]), наприклад: *«І оцей затриманий лист щось дуже міцно клеєм заклеєний... Це ти його так? <...> В усякому разі – свинство»*, – пише Ірина Михайлівна 8.09.1957 [с. 66]. А чоловік їй у відповідь через тиждень: *«1. Листи клеєм не заклеював. 2. Що затримався він – це чорт знає що»* [с. 75]. Отже, у тексті чимало умовчань і практично немає відгуку на соціальні й політичні події, які після закінчення сталінської доби були в СРСР досить бурхливими. Кочури ж не згадують про жодну, хіба мимохідь – про ювілеї «Жовтневої революції» (1947 та 1957) у зв'язку з очікуваною на знак їхнього «всенародного святкування» амністією політв'язнів: *«Перед 40-ми роковинами чекають амністії. Почали свою роботу комісії. Можливо, наші учні будуть амністовані й нам нікого буде вчити»*, – пише Ірина Михайлівна 16.10.1957 р. про свою роботу в Інтинській школі, не вживаючи слів «революція», «реабілітація», «політв'язні» тощо [с. 83]. Увесь текст родинного листування, хіба за винятком переписаних у листах поетичних перекладів Г. Кочура, має переважно побутовий характер і відповідну стилістику.

У респондентів цього діалогу практично не було потреби чи спокуси виражати «щирий офіціоз» та якимось «інтимізувати» його, про що М. Коцюбинська писала як притаманний «простим людям» спосіб конформістської поведінки й висловлювання в мемуарних документах радянського часу (есеї «Над маминими щоденниками») [див.: 6, с. 146-185]. Завдяки врахуванню таких нюансів (не лише того, що прямо сказане, а й того, що замовчане або сховане за штампами) її прочитання листовних та мемуарних текстів приваблює делікатністю, тактом, глибиною розуміння часового контексту та підтексту, майстерністю аналізу незалежно від постаті адресанта –

визначного політика В'ячеслава Чорновола, поетів-інтелектуалів Василя Стуса й Івана Світличного чи скромної музейної працівниці – власної мами [див.: 5; 6; 7].

Кочурівські родинні листи 1957-1959 років показують дуже інтенсивне повернення звільнених із таборів людей до нормального культурного життя: Г. П. через київських знайомих (зокрема М. Рильського, Є. Дроб'язка) налагоджував зв'язки з редакціями та видавництвами, шукаючи можливостей для літературної роботи, і вже багато перекладав, не чекаючи публікацій (робота перекладача й наставника перекладачів стала для нього духовною потребою ще в таборі, про що згадували чимало його друзів – Євген Дацюк, Іван Гнатюк, Мик. Василенко та ін.), звіряючись дружині кожним новим опусом, питаючи в неї поради й оцінки: *«Чекаю зауваження. Цілую без ліку»* [с. 57]; *«Дитиночко, це сьогоднішній мій доробок»* [с. 59]; *«От тобі ще один чех. Не подобається мені назва...»* [с. 78] і т. п. При всій позірній буденності, побутовій приземленості змісту родинних листів усе-таки відчутно, що це діалог унікального поета та його Музи (*«Між іншим, без тебе мені важко робиться працювати, я цей місяць відчув, що ти таки моя Муза»*, – читаємо напівжартівливе зізнання в листі 2.08.1958 [с. 107]), бо Ірина Михайлівна, хоч і не була літераторкою, говорить власним голосом, її листи не лише докладні та інформативні, а й емоційні, часто іронічні; у неї самотній, невимушений стиль, відмінний від чоловікового й тим, що вона бачить та фіксує, і мовним вираженням. Тобто звучить рідкісний у нашій збереженій культурі голос так званої «простої» – непомітної, непублічної – людини свого часу.

Про тематику кочурівських родинних листів важливо говорити ще й тому, що вони дають уявлення про час та умови, у яких написані, не лише стосовно окремої сім'ї, а значно ширше: від побуту «низів» до культурної атмосфери радянської імперії в цілому та про характери персонажів-респондентів у буденному інтер'єрі «червоної» доби (за висловом С. Алексієвич, *«Час second-hand»*). Картина буднів із цієї книги з численними пропусками – загубленими чи силоміць вирваними аркушами-листами –

складається напрочуд виразна. Конкретний зміст життєвої фабули можна коротко переказати: двоє людей, розділені колючими дротами табірних зон поблизу приполярної Інти, відчайдушно шукають один одного, не одразу розуміють після довгої вимушеної розлуки (уже згадуваного листа до дружини 10.12.1949 Г. Кочур навіть починає без звертання, холодним ображеним тоном: *«Одержав кілька докорів і щось на зразок каталога віршів і перекладів, які дійшли»* [с. 48]; І. М. з табору пише листа № 4, 10.06.1952 р., російською – очевидно, з огляду на цензуру), а потім *відмерзають* у щоденних клопотах про виживання та повернення на батьківщину. Чим повнішим стає діалог (у дні нетривалих розлук в останні роки вони пишуть практично щодня, не покладаючись на оперативність та надійність пошти, й обоє називають листи *звітами* або навіть *щоденниками* [с. 103, 111, 117, 137, 143]), тим більше читач переконується, що їхнє життя на фізичному виживанні не зосередилося. Бачимо подружжя немолодих людей, настільки духовно необхідних один одному (хоча повсякчас стриманих у вираженні особистого), що цілий текст створює ілюзію діалогу закоханих – «перегук двох над безвістю»⁴!

Я не одразу зрозуміла головну упорядницю листовної добірки М. Л. Кочур, яка наполягала, щоб на обкладинці книги «Простягни через простір свою знеможену руку...» була не світлина 1955 року (що було б логічнішим з огляду на назву і зміст), а знімок молодої пари Кочурів кінця 1920-х: «Я наполягаю на своєму варіанті фото на обкладинці, тому що там характер молодого подружжя, яке ніби вглядається в далечінь часу з питанням: “Що нас чекає?” Нібито вони передчувають нелегку свою долю. Другий варіант фото, хоч і з роками збігається хронологічно, але вони там такі радісні та веселі, нібито не було ніяких трагічних років та подій в їх житті», – писала мені Марія Леонідівна в електронному листі 11.11.2018 року, коли я намагалася обстоювати свій варіант. У видавництві погодилися з Марією Леонідівною, і тепер, перечитуючи готову книгу, я розумію, що вона таки мала рацію.

---

⁴ У 1995 році під такою назвою у харківському видавництві «Інарт» видано книгу листів українського дисидента Зеновія Красівського, який за радянських часів перебував в ув'язненні кілька тюремних строків – понад 21 рік, та американки Айріс Акагоші, які ніколи не бачилися в реальному житті.

Однак любовну тему (у більш-менш традиційному розумінні) можна знайти хіба в «Інтинському зошиті» Г. Кочура: *«Одне мені сонце – твоє лице, / І тепло єдине – з серця твого»* (вірш «Ні про що не можу, тільки про це...», не датований) [с. 25]. У листах же розкривається значно складніша й багатша гама почуттів: пекуча до відчаю тривога за близьку людину, біль непорозуміння через те, що сталося з нею за твоєї відсутності, прагнення допомогти й страх від безсилля, тепло віднайденого взаєморозуміння, турбота, ніжність, вдячність, співчуття, іноді м'який докір... і ще тисячу відтінків. *«Дитиночко моя люба!»*, *«Люба дитиночко!»*, *«Дитинонько люба!»*, *«Люба моя самотня покинута дитина!»* і т. п. – звертається Г. П. до дружини (із 1957 року *дитинонька / дитина моя* стає постійним мотивом його звертань). Звертання І. М. – *«Любий!»*, *«Любий Грицьку!»*, *«Любий Грайчику»*, *«Любий Грайка!»* – сповнені материнської чи сестринської ніжності, однак вона іноді й картає чоловіка, і кепкує з нього: *«Знаю, не любиш пояснювати, вважаєш, що коли ти знаєш, то усі мусять знати»* [с. 60]; *«...ну як можна без пригод такому Дон-Кіхоту й роззяві!»* [с. 139]. І висловлює власну думку про його роботу, підтримує в усіх літературних клопотах, наставляє у практичних та «сердечних» справах, де, на її розсуд, він надто безпорадний або неухажливий: *«А ти ж, мабуть, взяв ще в Тамари на кишенькові витрати. Теж не забудь віддати. Коли одержу зарплату, зможу тобі вислати...<...> Будь обережний з Тіниною Галею. Вона може захопитися тобою (ти ж ніколи нічого не хочеш бачити), а не треба наражати її на трагедію»* [с. 69]; *«Обмірковуючи з усіх боків проблему оселитися в Боярці чи Тарасівці, я крім підписки знайшла ще одне велике "проти", а саме: не вистачить нам грошей жити на дві хати (ти – в Інті, а ми – тут), та ще й дорого (300-400 крб.) платити за квартиру»* [с. 119]; *«Знаєш що, Грайчику, не покладайся ти на те, щоб цілком задовольнити цією роботою свій смак і свої вимоги, так ти ніколи її не кінчиш, бо вимоги ставиш надто високі»* [с. 120].

Чоловік повсякчас пише про свою роботу – переклади чи статті, про клопіт із редакціями (*«Я так роз'їздився, що перестав як слід працювати –*

перекладаю тільки те, що легше: верлібри тощо» [с. 73-74]), про придбані книжки чи намагання їх дістати, жаліється на марнування часу, метушню та нібито творче безсилля: «Біганина в газету забрала два дні» [с. 71], «Не писав довго, бо метушусь» [с. 81], «Вчорашній день теж змарнував: пішов по книгарнях...» [с. 89]; «...після інтенсивних мук я щось таке нашкрябаю. <...> Неділя минула посередньо. Працював цілий день.<...> ...але все одно перебила дуже працюватий настрої» [с. 105].

Одна з провідних тем – умовно кажучи, «бібліофільська» – із кожним листом післятабірного періоду стає відчутнішою. Г. Кочур, як відомо, почав збирати книжки ще в дитячі роки й до кінця життя мав унікальну книгозбірню [див.: 4], яка при належному опрацюванні може ще прислужитися українській культурі. Уважно читаючи Кочурові «бібліофільські» звіти дружині (а вона у відповідь ніколи жодним словом не докоряє чоловікові за надмірні витрати чи клопіт із пересиланням / перевезенням / пошуками книжок), помічаємо характерну рису нашого «персонажа». Виявляється, йому книжки потрібні не як матеріальний здобуток азартному колекціонерові, а лише як засіб для важливішого – кваліфікованої роботи перекладача-поліглота й дослідника літератури: «Але тут нічого докладнішого не дізнаєшся – це тобі не Київ», – пише Кочур дружині, нарікаючи на марні пошуки потрібних джерел в інтинських умовах [с. 124]. Не раз лунають і скарги з Києва: «Не подобається мені ця метушня – мрію, коли всяка дипломатія кінчиться, і я приїду в Инту, сяду, й переді мною буде тільки дитиночка та книжки» [с. 64]; «Хоч би вже швидше кінчилася київська каторга й в Инту приїхати» [с. 74]; «Хочеться якнайшвидше приїхати туди. Не можу тобі в цьому листі навіть вірша перекладеного дати, бо нічого не переклав...» [с. 82].

Кочур шукає можливості публікуватися легально, хоча не марнословний і шкодує часу на оббивання порогів редакцій: «Мені теж, власне, не до листів і не до віршів – я ці дні тільки власний антрепренер» [с. 62]. Він привчився працювати в немислимих умовах ще в табірних бараках за найгірших для себе часів: «А от після довгої перерви почав знову писати потроху й перекладати.

<...> Я зробив один вірш, який посилаю тут. <...> То вірш дуже досконалий, і я морочився з ним до божевілля...», – це з табірнього листа, єдиного за 1953 рік [с. 54]. Наскільки краще йому працюється у вагоні київського потяга, дорогою до Москви в лютому 1958 р.: «У вагоні не без успіху пригладжував Паламарчукові переклади» [с. 86]. Він невибагливий до зовнішнього комфорту, бо занадто поглинутий роботою, і єдиний критерій оцінювання ним зовнішніх умов – аби не пропадало й крихти дорогоцінного часу, аби були засоби й доволі часу для кваліфікованої та ретельної праці: «Доїхав добре, за ніч прочитав цілу книжку» [с. 87]; «А заробітчанин із мене поганий. Я люблю працювати поволі й над тим, що подобається» [с. 114]; «Я б це теж зробив швидко, якби була відповідна література. А так за згадкою – важко. От тобі вже незручність перебування тут» [с. 118]. Для такої роботи важливе відчуття внутрішньої свободи, тому й відмовляється від посади співробітника редакції «Всесвіту».

Матеріальні клопоти для Кочура, навіть клопіт з улюбленими книжками, – обтяжливі незручності, які забирають час, потрібний для головного: «Сьогодні їздив перевозити книжки, бо умовився з Мішо-Галею, і невдало. <...> Доведеться завтра рано їхати. Я був такий лютий, що порубав би шафу й попалив книжки» [с. 76]. Без творчості він не уявляє свого життя, а в СРСР творчість поза офіційним статусом, як добре відомо колишньому політв'язневі, – матеріал для нової кримінальної справи («Браття, про нас не судіть, що і як ми уміли писати, – / Що й як ми Сміли писати можете тільки судити» – із Кочурового перекладу епіграм Яна Коллара в листі 27.08.1957 року [с. 59]). І хоча читаємо про ці обставини між рядками, за глухими натяками, без них годі зрозуміти, що керує скромним самітником-трудівником на перекладацькій ниві, коли він бере на себе роль «антрепренера» й «прилаштовує» свої та ще й чужі (тобто Дмитра Паламарчука – «Це – в інтересах Дм. Хом.» [с. 108]) рукописи перекладів у редакціях. Ні словом не обмовившись, що така допомога від нього – недавнього в'язня без реабілітації – вимагає громадянської мужності, адже не всі й «благополучні» люди готові були сприяти людині без офіційно визнаних літературних заслуг, із тавром «ворога народу», а саме таким був засуджений у

1944 році за «антирадянську діяльність» Д. Х. Паламарчук. Тобто без Кочурового представництва дорога до інтелектуальної праці його товаришеві була б перекрита. Та й самому Кочурові ніхто ту дорогу не простеляв, хоча впливові помічники (М. Рильський, проф. О. Білецький) були: приклади непростих стосунків із редакторами київських видавництв, із головним упорядником перекладної антології Леонідом Первомайським, про які натяками говориться в родинних листах [с. 62, 71, 81; див. також «Примітки», с.164], є тому підтвердженням.

Проте стосунки Кочура із друзями – колишніми студентами, перекладачами – та іншими колегами чи знайомими теж є темою для окремого дослідження; почасти її розкриває Ольга Куцевол у своїй статті [див.: 8].

Повернемося до ще однієї важливої риси в образах персонажів родинного епістолярного діалогу – жодним чином не акцентованої в тому, що обговорювалося між ними. На першому плані бачимо, як налагоджувалися добрі стосунки з рідними (до прикладу, у зятя з тещею: *«Живемо ми мирно. Мама, як завжди, незрівнянна...»* [с. 56]; *«Мама почуває себе добре...<...> Живемо ми з нею ідилічно»* [с. 72]), із сином, колегами, до яких поверталися Кочури на Україну. З інтинськими мешканцями теж були у приятельних стосунках. Спільних знайомих обговорювали досить стримано. І. М. здебільшого писала про рідню, близьких друзів чи сусідів – як правило, співчутливо. Г. П. часом давав доброзичливі, зрідка – ущипливі характеристики своїм колегам, яких вона знала: *«Чи ти Тена пригадуєш? <...> В 1935 році він раз зайшов до нас у Києві – молодий, елегантний, зграбний, після відбуття аналогічних курсів»* (курси – натяк на репресії, пережиті перекладачем Борисом Теном ще до війни; лист – табірний) [с. 49]; *«Я в траурі – помер Безруч. Приїхав Сакидон. Мені сподобався»* [с. 91; див. «Примітки», с. 181]; *«...віднести... Упенікові, що погано перекладає то з іспанської, то з монгольської»* [с. 131; див. «Примітки», с. 199]. Однак чи було те середовище, до якого Кочури прагнули повернутися, дійсно рідним?

Кілька мимохідь, начерком окреслених епізодів або навіть окремі фрази (та навіть ніяк не коментовані російськомовні синові дописки) показують, якою важкою для українського інтелектуала була київська атмосфера тих часів. Адже навіть поспіхом українізованого Києва кочурівської молодості з дорогими йому людьми давно не було. Пам'ять про знищених (зокрема Миколу Зерова) не можна було повернути належною мірою – показовим є скупе враження Григорія Порфіровича про підготовлену Миколою Нагнибідю антологію української поезії, де *«Зерова він не взяв. Є Поліщук, Кулик. Приємно, що є Плужник. Олеся не буде»* (лист 25.08.1957). І висновок: *«Антологія так собі, не блискуча»* [с. 58]. Або відгук про заплановане в Академії наук видання літературної енциклопедії – його злісно-саркастичний тон загалом для стриманого кочурівського стилю, при всіх його іронічних нюансах, геть не властивий: *«Невже хохли спроможуться на літературну енциклопедію?»* (лист до Тамари Воронович від 20.12.1958) [с. 131].

Ніде в листах не говориться прямо, що навколо геніального майстра українського слова зникало мовне середовище. Власне, процес етноциду через звуження функцій національної мови тривав віддавна, але в другій половині ХХ століття набув загрозливого прискорення. Родинні листи Кочурів, окрім інших аспектів свого змісту, унікальні як приклад «осередку українства в морі чужомовності», про що (тобто про такі нечисленні осередки – епістолярні діалоги) писала Роксана Харчук у рецензії на книгу М. Коцюбинської «Зафіксоване і нетлінне» («Дух і літера», 2002, № 9-10). Але дещо Г. П. фіксує, навіть не коментуючи (Кочурові була притаманна обережність у висловлюваннях стосовно «слизьких» тем – такі приклади є не лише в родинному листуванні, а й у листах до М. Василенка [3], Дроб'язків тощо). Ось побутова деталь у стосунках із двоюрідною сестрою Ірини Михайлівни, у помешканні якої Г. П., приїжджаючи до Києва, часто мусив ночувати. У черговий раз, як годиться, пішов із подарунком від дружини, котра завжди дбала, щоб він не потрапив у незручне становище, нав'язуючись людям як докучливий бідний родич: *«Мануфактура Галі явно сподобалась, і вона з*

осаяним обличчям попросила, щоб ти “не делала для нее глупостей”» [с. 89]. Тобто до київської рідні вже треба було говорити чужою мовою. Може, й через те про родичів зі свого боку Г. П. пише досить прохолодно: «Коли твої там зовсім байдужі до перекладів, то мої ніколи їх не бачать, це ж ти сама знаєш. <...> Андрій великий скаржиться на матеріальний стан, а Галя полтавська – на долю. То мало цікаво» [с. 53; Андрій і Галя – брат та сестра Г. Кочура].

Можна помітити, що колишні знайомі сприймаються Кочуром по-різному: ті, хто повернувся після відбуття аналогічних курсів [про Бориса Тена – див. вище], викликають співчуття, але є й ті, зустрічатися з якими не дуже приємно через їхню неоднозначну поведінку в минулому. Підтекст деяких зустрічей, показаних у листах із багатьма натяками, упорядникам так і не вдалося пояснити до пуття: чому, наприклад, Г. Кочур був заскочений несподіваною зустріччю у вересні 1957 р. із Григорієм Нудьгою, який «був шість років. Повернувся 1952 р... захистив у цьому році дисертацію...» [с. 79]. Щоб це за родинні історії, пам'ятаючи про які, Г. П. усе-таки «ніяк не зумів продемонструвати обурення» співрозмовникові [с. 79] з огляду на присутність інших людей при зустрічі й мусив чемно його вислуховувати?

Гнітюче враження на Г. П. справив ювілейний вечір композитора Миколи Леонтовича (до 80-річчя, хоч і з запізненням – 25.02.1958), на якому він побував разом зі старшим колегою Сидором Сакидоном. Повсякчас стриманий в емоціях, Г. П. відзначає і те, що народу мало, і російську мову та нездарність офіційного промовця, й інші недоречності. Попри те, що пісні Леонтовича у виконанні консерваторського хору його таки зворушили, підсумовує не лише свою, а товаришеву оцінку через умовчання: «Вечір глибоко провінційний. Сакидон був уражений» [с. 95].

Кілька побутових деталей у листах 1957-1959 років доповнюють виразну картину радянського провінційного й денаціоналізованого, хоча номінально столичного міста, яке бачить людина, що всією душею прагне духовної поживи, бо була позбавлена її довгі табірні роки: при всіх своїх клопотах і побутовій невлаштованості Г. П. не втомлюється ходити на художні виставки,

філармонічні концерти, спектаклі, і не лише в Києві, а навіть у Москві, де йому доводиться робити пересадки з київських потягів на воркутинські й ночувати в колишніх інтинських друзів. Тим часом, як і всім громадянам, йому дошкуляє повсюдний дефіцит найнеобхідніших товарів та послуг. Кочур то *«за розетками оббігав увесь Київ – нема»* [с. 82], то шукає якихось ліків: *«Ліків не було, зате цукру три кілограми взяв, а Тамарі – 700 грам меду»* [с. 79]. Або ще повідомляє Тамару Воронович із глибоким полегшенням після клопотів з Інтинською лікарнею (де водночас опинилися І. М. та її мама, яку довелося перевезти з Києва до Інти на якийсь час, щоб за нею доглядати): *«Зробив ще одну акцію – дістав (не без труднощів) торта й шампанське лікареві, – відтаскав, і на щастя не було його вдома – жінку примусив узяти. А тепер повернувся й у повній самотності зустрічатиму новий рік. Знищую твої мерзлі яблука – нагадують печені»* [с. 134]. Яблука померзли, поки пошта dopravляла Тамарину посилку з Києва до Інти...

Бувають важкі часи, які змушують митців залишати працю на власній поетичній ниві та звертатися до перекладів – своєрідний ескапізм, прикладом якого може бути перекладацтво Бориса Пастернака або Володимира Свідзінського. А ще бувають винятково складні та загрозові ситуації, як от в українській культурі за радянських часів, особливо після Голодомору – геноциду 1933 року та окупацій і «визволень» у часи Другої світової війни, коли перекладацька праця стає авангардною сферою і водночас останнім редутом, де її адепти відчують себе покликаними боронити гідність рідної культури, якій нав'язується стан меншовартісної, недолугої, провінційної – накидаються усі комплекси й хвороби колоніального становища. Ця ситуація спонукала Г. Кочура після табору свідомо вибрати для себе працю, до якої мав унікальний хист, знання, натхнення, хоча й не мав ні сприятливих умов, ні офіційної підтримки. Він сам формував творче середовище, будучи живою ланкою культурної тяглості, духовного зв'язку («високовольтної лінії духу», за висловом Ліни Костенко) між Розстріляним Відродженням і шістдесятницькою хвилею української інтелігенції та її продовженням у нинішній незалежній

Україні. Самовіддана праця небагатьох уцілілих майстрів, як от Максим Рильський, Микола Бажан, Василь Мисик, Борис Тен, Микола Терещенко, Григорій Кочур, Микола Лукаш, таки дала свої плоди: українське перекладацтво відроджувалося в 1960-х практично з «випаленої землі» і, попри всі культурні втрати під катком русифікації (інерцію якої не вдалося зупинити й досі), свідчило про потугу рідної мови та її незнищений духовний потенціал.

Один із молодших колег та учнів Г. Кочура, перекладач Леонід Череватенко писав: «...Г. Кочур перекладацтво трактував як сферу, що має заповнити повноцінним словесним матеріалом пустоти, порожнини, прогалини, поки що не заповнені творами рідної словесності» [12, с. 103]. І вважав, що до певної міри це вдалося зробити. А завдяки кочурівським родинним листам бачимо, у яких скрутних умовах починалася ця подвижницька праця.

Її результати є переконливою відповіддю на питання, чи може одна людина протистояти нищівним тенденціям жорстокої доби. Ніщо, зроблене для вселюдської культури та діалогу, який вона пропонує її національним суб'єктам, не минає безслідно, не пропадає в безвісті. Поети, яких перекладав Г. Кочур – від античних часів до модерного ХХ століття, – говорять із нами рідною мовою, доведеною ним до досконалості й легкості місткого, прозорого, строгого «кочурівського стилю». Залишається лише дивуватися, як йому вдалося зберегти й удосконалити цей стиль тоді, коли сама мова вмирала на його очах. Родинні листи дають змогу побачити нелегкий шлях обдарованої людини до свого покликання, про який не знали би нинішні шанувальники, якби не вціліли ці поодинокі аркуші із книги життя великого Майстра.

Література

1. «А правда цієї землі прастара...»: Листування Григорія Кочура з Інтинського заслання / упоряд. та приміт. Андрія Кочура // Зона. Київ, 2005. № 19. С. 47-59
2. Братаніч О. В. Лінгвостилістика епістолярію Г. П. Кочура (на матеріалі листування 60-80-х рр. ХХ століття): дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова [Електронний ресурс] / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2004. 215 с. Режим доступу: <http://mydisser.com/en/catalog/view/312/862/21161.html> (дата звернення: 11.03.2019).

3. Василенко М. Штрихи до біографії Григорія Кочура [Електронний ресурс] // Бібліотечка «Просвіти» Херсонщини. Вісник Таврійської фундації. Вип. 3. Режим доступу: http://prosvilib.at.ua/books/vtf/03vtf/vtf03_14.htm (дата звернення: 11.03.2019).
4. Кондратюк Л. Книгозбірня Григорія Кочура: перше знайомство [Електронний ресурс] // Іноземна філологія. Львів, 2014. Вип. 127. Ч. 2. С. 178-187. Режим доступу: http://old.lingua.lnu.edu.ua/Foreign_Philology/Foreign_Philology/Foreign_Philology_127_2/articles/24.pdf (дата звернення: 11.03.2019).
5. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне»: Роздуми про епістолярну творчість: [монографія]. Київ: Дух і Літера; Харківська правозахисна група, 2001. 300 с.
6. Коцюбинська М. Книга споминів. Київ: Акта, 2006. 288 с.
7. Коцюбинська М. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і Літера, 2009. 584 с. (Б-ка Шевченківського комітету).
8. Кочур Г., Воронович І. «Простягни через простір свою знеможену руку...»: вірші та родинні листи 1945-1959 років / передм. В. Скуратівського; упоряд. та приміт. М. Кочур, Н. Колошук, Л. Кондратюк; післямова Н. Колошук. Харків: Права людини, 2018. 215 с.
9. Куцевол О. М. Вінницькі сторінки життєтворчості Григорія Кочура [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.library.vn.ua/Konf2010/texts/5_1.htm (дата звернення: 11.03.2019).
10. Стернічук В. Б. Епістолярний діалог як жанр нефікційної літератури крізь призму образу автора (на матеріалі листування М. Фріша – Ф. Дюрренматта, М. Фріша – У. Йонсона): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 – теорія літератури / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2014, 20 с.
11. Стріха М. Книжкові подарунки до 110-річчя Григорія Кочура [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litakcent.com/2018/12/04/knizhkovyi-podarunki-do-110-richchya-grigoriya-kochura/> (дата звернення: 11.03.2019).
12. Череватенко Л. «Отак і будеш у чужім труді ти своє шукати ...» // Дніпро. 1995. № 9-10. С. 99-103.

References

1. «A pravda tsiiei zemli prastara...»: Lystuvannia Grigoriia Kochura z Intynskoho zaslannia ["The truth of this land is the oldest...": Correspondence of Grigory Kochur from Inta's exile]. Ed. Andriy Kochur. In: Zona. Kyiv, 2005, no. 19, pp. 47-59. (in Ukrainian).
2. Bratanich O. V. Lihvostylistyka epistolarii G. P. Kochura (na materialii lystuvannia 60-80-kr rr. XX stolittia) [Linguistic stylistics by the epistolary G. P. Kochur (on the material of the correspondence of the 60's – of the 80's of the twentieth century)]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 2004, 215 p. Available at: <http://mydisser.com/en/catalog/view/312/862/21161.html>. (in Ukrainian).
3. Vasylenko M. Shtrykhy do biohrafii Grygoriia Kochura [Strokes to the biography of Grigory Kochur]. In: Bibliotekhka «Prosvity» Khersonshchyny. Visnyk Tavriiskoi fundatsii. Issue 3. Available at: http://prosvilib.at.ua/books/vtf/03vtf/vtf03_14.htm. (in Ukrainian).
4. Kondratiuk L. Knyhozbirnia Grigoriia Kochura: pershe znaiomstvo [Library of Grigory Kochur: the first acquaintance]. In: Inozemna filolohiia. Lviv, 2014, issue 127, no. 2, pp. 178-187. Available at: http://old.lingua.lnu.edu.ua/Foreign_Philology/Foreign_Philology/Foreign_Philology_127_2/articles/24.pdf. (in Ukrainian).
5. Kotsiubynska M. «Zafiksovane i netlinne»: Rozdumy pro epistoliarnu tvorchist ["Fixed and imperishable": Reflections on epistolary creativity]. Kyiv, 2001, 300 p. (in Ukrainian).
6. Kotsiubynska M. Knyha spomyniv [Remembrance book]. Kyiv, 2006, 288 p. [in Ukrainian].
7. Kotsiubynska M. Lysty i liudy. Rozdumy pro epistoliarnu tvorchist [Letters and people. Reflections on epistolary creativity]. Kyiv, 2009, 584 p. (in Ukrainian).
8. Kochur G., Voronovych I. «Prostiahny cherez prostir svoiu znemozhenu ruku...»: virshi ta rodynni lysty 1945-1959 rokiv ["Stretch out your exhausted hand through space...": poems and family letters of 1945-1959]. Kharkiv, 2018, 215 p. (in Ukrainian).

9. Kutsevol O. M. Vinnytski storinky zhyttietvorchosti Grigoriia Kochura [Vinnytsya's pages of life and work of Grigory Kochur]. Available at: http://www.library.vn.ua/Konf2010/texts/5_1.htm. (in Ukrainian).
10. Sternichuk V. B. Epistoliarnyi dialoh yak zhanr nefiksiinoi literatury kriz pryzmu obrazu avtora (na materialy lystuvannia M. Frisha – F. Diurrenmatta, M. Frisha – U. Yonsona) [Epistolary dialogue as a nonfiction genre through the prism of the author's image (based on the correspondence of M. Frisch – F. Durrenmatt, M. Frisch – Uwe Yonson)]. Extended abstract of PhD dissertation (Literary theory). Chernivtsi, 2014, 20 p. (in Ukrainian).
11. Strikha M. Knyzhkovi podarunky do 110-richchia Grigoriia Kochura [Books-gifts for the 110th anniversary of Grigory Kochur]. Available at: <http://litakcent.com/2018/12/04/knizhkovi-podarunki-do-110-richchya-grigoriya-kochura/>. In: (in Ukrainian).
12. Cherevatenko L. «Otak i budesh u chuzhim trudi ty svoje shukaty ...» ["So you will be looking for yourself in strange labor..."]. In: Dnipro, 1995, no. 9-10, pp. 99-103. (in Ukrainian).

Анотація

Епістолярний діалог Г. Кочура та І. Воронович: сімейний портрет в інтер'єрі «червоної доби». Мова йде про один з епістолярних діалогів середини минулого століття, опублікований до 110-ліття геніального перекладача Г. Кочура. Епістолярна історія кочурівської родини промовиста тим, що показує стосунки найближчих людей із багатьма умовчаннями (з огляду на перлюстрацію), практично не містить відгуку на соціальні й політичні події. Увесь текст родинного листування, за винятком переписаних у листах поетичних перекладів Кочура, має переважно побутовий характер і відповідну стилістику. Однак це й діалог Поета з його Музою. У ситуації нищівної русифікації, коли все українське опинилося на грані незворотного процесу зникнення, перекладацька праця стала авангардною сферою творчості й водночас останнім редутом опору, де митці відчували себе покликаними боронити гідність рідної культури. Ця ситуація спонукала Г. Кочура після табору свідомо вибрати для себе перекладацьку працю, до якої мав унікальний хист і знання, хоча й не мав ні сприятливих умов, ні офіційної підтримки.

Ключові слова: Григорій Кочур, Ірина Воронович, епістолярій, родинні листи, переклад, становище колоніальної культури, неофіційний дискурс, побутова тематика.

Nadiia Koloshuk. The epistolary dialogue of G. Kochur and I. Voronovich: a family portrait in the interior of the "Red Era". This is one of the epistolary dialogues of the middle of the last century, published before the 110th anniversary of the brilliant translator G. Kochur. The epistolary story of the Kochur's family is clear by showing the relationship of the closest people with many defaults (taking into account the interception of their letters). It has virtually no response to social and political events. The entire text of the family correspondence, with the exception of those rewritten in the letters of poetry translations of Kochur, has a predominantly everyday character and corresponding stylistics. However, this is the dialogue between the Poet and his Muse. In a situation of crushing Russification, when all Ukrainian was on the verge of an irreversible process of disappearance, the translation work became the avant-garde sphere of creativity and at the same time the last redoubt of resistance, where the artists felt they were called to defend the dignity of their native culture. This situation prompted G. Kochur after the concentration camp to deliberately choose a translation work for himself, to which he possessed a unique skill and knowledge, although he did not have either favorable conditions or official support.

Key words: Grigory Kochur, Irina Voronovich, epistolary, family letters, translation, position of colonial culture, informal discourse, household themes.

Надежда Колошук. Эпистолярный диалог Г. Кочура и И. Воронович: семейный портрет в интерьере «красной эпохи». Речь идёт об одном из эпистолярных диалогов середины прошлого столетия, опубликованном к 110-й годовщине гениального переводчика Г. Кочура. Эпистолярная история кочуровской семьи, показывая отношения самых близких людей со многими умолчаниями (ввиду перлюстрации), практически не содержит упоминаний политических и социальных событий. Текст семейной переписки, за

исключением переписанных в письмах поэтических переводов Г. Кочура, имеет бытовой характер и соответствующую стилистику. Однако это и диалог Поэта с его Музой. В ситуации сокрушительной русификации, когда всё украинское оказалось на грани необратимого исчезновения, переводческая работа стала авангардной сферой творчества и в то же время последним редутом сопротивления, где художники чувствовали себя призванными защищать достоинство родной культуры. Эта ситуация побудила Г. Кочура после концлагеря сознательно выбрать для себя переводческую деятельность, в которой он обладал уникальным мастерством и знаниями, хотя не было ни благоприятных условий, ни официальной поддержки.

Ключевые слова: Григорий Кочур, Ирина Воронович, эпистолярный, семейная переписка, перевод, положение колониальной культуры, неофициальный дискурс, бытовая тематика.